

על כ"ף האימות במשנה, בתוספתא ובגמרא

לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמם¹. חרף זאת אנו מוצאים במשנה לעתים לא רחוקות ביטויים וצורות לשון שהם אופייניים ללשון המקרא, כפי שראינו בפרק על ו"ו ושי"ן המתחלפות במשנה. בפרק זה נבדוק דוגמה נוספת של צורת לשון מקראית המופיעה במשנה, והיא בכ"ף האימות.

בפרק הקודם מצאנו, שהשימוש בכ"ף האימות הוא תופעה שאינה נדירה ביותר בתנ"ך. במהלך התפתחות השפה פחת במידה מרובה השימוש בכ"ף האימות, עד שבמשנה היא חסרה כמעט, והיא נשמרה במספר מצומצם בלבד של משניות. קבענו שלשם הבחנה אם לפנינו כ"ף האימות או "רק" כ"ף הדמיון יש לבדוק, אם היא באה להחליש את הקביעה: רק בדומה לזה, או לחזקה: בדיוק כפי שנאמר. גם כאן נשתמש במבחן זה כדי לעמוד על המובן הנכון של כ"ף שלפנינו, במשנה או בביטוי של תנאים. נביא בזה מספר משניות שבבדיקתן נווכת, שהאות כ"ף משמשת בהן ככ"ף האימות.

"הלך ליקח ממנו, אמר לו: מי כאן מוכר ישן? אמר לו: מי ששלחך אצלי, אף על פי שהן כגומלין זה את זה הרי אלו נאמנין"². בודאי, במקרה זה הם באמת גומלין זה את זה, ולכן היו צריכים להיות עבור הנכנס לעיר חשודים על נאמנותם. אבל כדברי הירושלמי³: "אמר רבי יוחנן, קיל הקילו באכסנאי מפני חיי נפש". התירו לו לאכסנאי לסמוך עליהם, ולהתעלם מן החשד הנובע מתוך העובדה שהם גומלים זה את זה, שבלי הטעם של חיי נפש היה פוסל את עדותם מספק.

"ותמכה בפטיש... חייב" "רבן שמעון בן גמליאל אומר, אף תמכה בקורנס על הסדן בשעת מלאכה חייב מפני שהוא כמתקן מלאכה"⁴. על פי הברייתא⁵ מסביר רבן שמעון בן גמליאל, שלהכות 'בקורנס על הסדן' הוא חלק של תהליך העבודה, אלא כיוון שהפעולה אינה נעשית בגוף החומר המעובד (הזהב) החיוב הוא משום 'מתקן מלאכה' שהוא סינונים ל'מכה

בפטיש'. בתוספתא⁶ הנוסח שלפנינו הוא: "המכה בפטיש ... הרי זה חייב, רשב"ג אומר אף המכה בקורנס על הסדן בשעת גמר מלאכה חייב, שכן מרדדן טסין לעבודת המשכון". רשב"ג מביא כאן דוגמה של 'מכה בפטיש' כשהוא מסביר אותה מתוך עבודות המשכון, בזמן שבניסוח המשנה הוא מברר, על אינה אב-מלאכה מתוך ל"ט האבות הוא עובר באותה פעולה (רדוד טסין). זו כנראה גם כוונת רש"י בפירושו למשנה⁷: "בגמרא מפרש מאי מתקן"⁸.

"שאינו אלא כגונב את הענין"^{9 10}. על ידי הפעולה, האסורה לפי כל הדיעות, שהוא עושה (בורר מעל פי המגורה), הוא מרמה את הבריות, לפי רש"י: "אסור שגונב את העין"¹¹.

"רבי יוסי אומר, השונא נהרג מפני שהוא כמועד"¹². הוא מועד ועומד כפי הסבר הגמרא¹³ "שלא נתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד". אלו היה רק דומה למועד, ז"א שכאן הכ"ף היא כ"ף ההשוואה, אי אפשר היה להרוג את השונא בלי התראה מפורשת.

"מפני שהיא כבעלת חוב"¹⁴. כוונת המשנה שיש לה מעמד של בעל חוב. רש"י: "שיש לה עליהן שטר מזונות"¹⁵. אין לקבל את פירושו של תוספות יום טוב "לאו בעל חוב ממש", כי העובדה "שאם מתה [הבת] אין לה מזונות" אינה נובעת מזה, שמעמדה כבעל חוב מוגבל, אלא שהחוב על-פי השטר מוגבל להזנתה, ואם מתה אין את מי לזון, כדברי הירושלמי¹⁶: "מתה? כבר מתה". פני משה: "פטור הוא דודאי לא התחייב עצמו אלא בחייה". נמצא בספרים גם נוסח המשנה בלי כ"ף¹⁷.

"מפני שהיא ככרמלית"¹⁸. רש"י: "דלאו רשות הרבים היא אלא כרמלית היא"¹⁹. וכן כל המפרשים מתעלמים מן הכ"ף. הרא"ש מביא את המשנה בנוסח "מפני שהיא כרמלית". פשט המשנה הוא איפוא, חכמים אומרים פטור, מפני שהיא כרמלית לכל דיניה. הרמב"ם בפירוש למשניות: "חכמים חושבים אותה כרמלית".

"והיוצא אסור מפני שהוא כזבחי מתים, דברי רבי עקיבא"²⁰. בירושלמי ובכמה כתבי יד²¹: זבחי מתים בלי כ"ף. רבי עקיבא אומר, שהוא "זבחי מתים" לכל דיניו, זאת אומרת, שהוא תקרובת עבודה זרה שאסור בהנאה ומטמא. מלאכת שלמה: "אי אפשר דליכא תקרובת".

"דחהו חברו לשכרו ... ואם כמשחק עמו, הרי זה בכי יותן"²². בולט לעין הגיסוח על פי הפסוק²³: "ויהי כמצחק בעיני חתניו". כפי שהסברנו בפרק הקודם אין ספק, שהכ"ף בפסוק היא כ"ף האימות, והיא משמשת במשנתנו באותו התפקיד. במשנה שלנו הנוסח הוא אצל הרמב"ם כמצחק כמו בפסוק.

"אמר לו רבי אלעזר בן עזריה: הרי אתה כמהנן ממון ואין אתה אלא כמפסיד נפשות ... אמר רבי יהושע הריני כמשיב על טרפון אחי" וכו'²⁴. תפארת ישראל: "ר"ל הנני משיב לראב"ע על דברי טרפון אחי". טענת רבי אלעזר בן עזריה היא: אתה אמנם מביא להם בפסק שלך הנאת ממון, אבל הם "מפסידים" על ידך "נפשות", עוברים עבירה. ראוי לתשומת לב, שכאן אחד התנאים המשתמשים בשיח-ווכוח בכ"ף האימות, הוא רבי אלעזר בן עזריה, שגם במקומות אחרים משתמש בה בווכוחו עם רבי עקיבא, שגם הוא רגיל בה, כגון במשנה בעבודה זרה, כנ"ל.

"תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות"²⁵. אין לפרש כאן את הכ"ף ככ"ף-ההשוואה, אלא יש לפרש כך: תשובה ומעשים טובים משמשים תריס אמתי מפני הפורענות; וכן מחזור ויטרי²⁶: "עומדים לו למגן". כקריטריון אם כאן לפנינו באמת כ"ף-האימות ישמש לא רק ההקשר אלא הבדיקה, אם הכ"ף באה להחליש את הדימוי, רק דומה לתריס, או לחזק אותו: תריס מגן אמתי.

"מפני שהוא כמשיב אבידה"²⁷. פשוט, יש לו דין משיב אבידה. ברטנורה: "שהוא פטור משבועה כדתנן המוצא מציאה לא ישבע מפני תקון העולם". מלאכת שלמה: "פטור פי' אף משבועת היסת ... וקצת קשה אמאי תני כמשיב אבידה בכא"ף דהא משיב אבידה גמור הוא" וכו'. קושיית מלאכת שלמה נעלמת אם רואים בכ"ף זו את כ"ף האימות. הגמרא מצטטת²⁸: "הא קתני רש"א פטור מפני שמשיב אבידה הוא" (בלי כ"ף!).

וכן פעמיים בבבא מציעא: "מפני שהוא כמשיב אבידה לבעלים"²⁹. בכמה כתבי יד³⁰ הגירסה היא: "מפני השב אבידה לבעלים". פירושו של שתי הגירסאות הוא, שבזה הוא מקיים את מצוות התורה: "השב תשיבנו לו"³¹, וחלים עליו כל דיגי משיב אבידה.

"מפני שהוא כמשיב אבידה"³² = משיב אבידה. כפי שאגו רואים מן

הגמרא⁸³: "רבי עקיבא אומר אינו אלא כמשיב אבידה ופטור", ואחר כך "לאפוקי מדרבי עקיבא דאמר משיב אבידה (בלי כ"ף) ופטור"; וכן להלן: "רבי עקיבא אומר אינו אלא כמשיב אבידה ופטור"; ושוב: "קמשמע לן דמשיב אבידה הוא ופטור"; ובהמשך: "אימא שלש דאהוי כמשיב אבידה" — בכ"י מינכן "משיב אבידה". וכן הוא מצוטט בבבא בתרא⁸⁴: "ואפילו רבי עקיבא דאמר משיב אבידה הוא". גם כאן אנו מוצאים במאמר בשם רבי עקיבא את השימוש בכ"ף האימות, כמו בעבודה זרה.

האמוראים כבר לא היו רגילים בשימוש זה של הכ"ף והתקשו בפירוש פשט המשניות הנזכרות. בכל זאת ברור היה להם, שאין כאן כ"ף-ההשוואה. אנו רואים זאת מן הברור בבבא קמא⁸⁵: "המוליך ... בהמה לטבח וניבלה חייב [בנזק] מפני שהוא כנושא שכר; אימא מפני שהוא נושא שכר", שהגמרא מצאה לבחון לתקן את נוסח הברייתא, תיקון שהוא מיותר לפי הבנתנו.

"כחס על הגר כחס על השמן כחס על הפתילה חייב"⁸⁶. תפארת ישראל: "האי כ"ף של כחס אינו כ"ף הדמיון [ההשוואה] וכו'. גם כאן לפנינו כ"ף האימות. תוספות יום טוב, אחרי שפירש אותה ככ"ף-ההשוואה, ממשיך: "ואפשר דבלשון חכמים רגילים בכ"ף נוספת ובאופן ברייתות ויהיה גם כן כאן".

"אמר רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא"⁸⁷. ידוע פירוש המשנה, שניסוחו על-ידי הרמב"ם בפירושו על המשנה הוא: "ולא אמר בן שבעים שנה לפי שלא היה בן שבעים כי אם צעיר לימים". פני משה על הירושלמי: "ואותו היום דרש בן זומא מקרא זה". כבר הירושלמי הבין את פשט המשנה אחרת כפי שהוא אומר שם: "אף על פי שנכנס לגדולה האריך ימים"⁸⁸. פני משה: "שאמר הרי אני כבן שבעים שנה". כנראה היה גם בן זומא הדרשן צעיר בהרבה מרבי אלעזר בן עזריה, ולא יתכן שאמר את דרשתו כשהוא היה בן שמונה-עשרה (או בן שש-עשרה, לפי מסורת אחרת). אנו רואים את זה גם מצורת פניתו של רבי אלעזר בן עזריה כלפי "בן זומא" סתם, ולא כמי שפונה אל חבר שווה במעלה. אמנם אפשר, שרבי אלעזר משתמש כאן בביטוי "כבן" כפי שהוא נמצא הרבה כמו "בערך". יותר מתקבל על הדעת,

שבמקום השימוש בכ"ף במובנו המחליש, רבי אלעזר מדגיש גם כאן על-ידי כ"ף-האימות השגורה בפיו את הכרותו: ראו, כבר מלאו לי שבעים שנה, ולא זכיתי שהחכמים יקבלו את דעתי, עד שבא צעיר זה, וסייע לי בדרשתו, שממנו קבלוה. אילו גם רבי אלעזר בעצמו היה עוד צעיר אין לו להבליט כחידוש מיוחד, שתלמיד-חכם אחר, צעיר כמוהו, ינצח אותו בהוכחותיו. הלוא גם במשנה במסכת ידים נמסר לנו מאמר של רבי אלעזר שבו הוא משתמש בכ"ף האימות, כמו בכמה אמרות בגמרא, בווכחו עם רבי עקיבא שגם הוא רגיל בה.

כנראה אנו צריכים לכלול לרשימתנו גם את המשנה הבאה: "המוציא ... חייב ... כלאחר ידו ברגלו בפיו ובמרפקו ... פטור שלא הוציא כדרך המוציאין"³⁹. אמנם הביטוי כלאחר ידו נכנס לשימושו היום-יומי במובן אחר. אבל משנתנו מדברת על דרכים שונות של הוצאה מרשות לרשות בשבת, קודם בדרך המוציאים. היא ממשיכה כשהוציא ברגלו או בפיו או שהפך את ידו והוציא "באחר ידו", במקום לקחת את החפץ לתוך ידו, המוציא פטור, "שלא הוציא כדרך המוציאין". במקביל סופרת המשנה פרק י"ב מ"ה את מי שאינן חייבים על הכתיבה בשבת, מפני שלא כתבו כדרך הכותבים: "לאחר ידו (בלי כ"ף ו), ברגלו, בפיו ובמרפקו". גם כאן מדובר שהפך ידו בשעת הכתיבה. נוסחת רוב הספרים גם במשנה שלנו היא בלי כ"ף⁴⁰.

כן אנו מוסיפים את המשניות הבאות: "כלומר מפני מה זה תלוי"⁴¹, ובהמשך: "והקרובים באין ושואלין בשלום הדיינים ובשלום העדים כלומר, שאין בלבנו עליכם כלום, שדין אמת דנתם"⁴². גם "כלומר" עבר בשימושו היום שינוי יסודי במובנו. במשנה ביטוי זה נמצא רק בשני מקומות אלה. פשט משנה ו' הוא: אחרי גמר הדין והריגת הנאשם באים קרוביו אל בית המשפט להצהיר לפניו ולומר: דין אמת דנתם ואין בלבנו עליכם כלום. אילו היינו מבינים את הכ"ף ככ"ף הדמיון, היה מתקבל מובן בדיוק הפוך, שאמנם בפה מצהירים ככה, אבל בלבם יש להם באמת על הבית-דין כלום. הראנו בפרק הקודם, שבתנ"ך מופיעה כ"ף-האימות במקומות הרבה כביטוי קבוע. תכונתה זו נשמרה במידת מה גם במשנה. חיוק לזה אנו לומדים מתוך התוספתא. כביטויים קבועים מצאנו במשנה בשלושה מקומות "כמשיב אבידה", והוא נמצא גם בתוספתא בבא מציעא ג' "מפני שהוא כמשיב

אבידה לבעלים". "כחס" כביטוי קבוע נמצא במשנה רק בשבת פרק ב' מ"ה, שלוש פעמים באותה המשנה. בתוספתא הוא מופיע בשני מקומות נפרדים, בדמאי א' "אם כחס על שדהו" ובעירובין י"א "ואם כחס על החבל ועל המשיחה".

ביטוי קבוע נוסף עם כ"ף־האימות שלא נמצא במשנה אלא רק בתוספתא הוא "כמציל מידם". אנו מוצאים בשלושה מקומות, ש"מידם" מובנו תמיד מיד הגויים, עבודה זרה א' "מפני שהוא כמציל מידם" (פעמיים), וכן מועד קטן ב'.

כנראה לפנינו גם כ"ף־האימות בביטוי עברי קבוע עתיק, שלא נמצא לא במשנה ולא בתוספתא אלא רק בגמרא כמטבע לשון "כלך לדרך זו". אמנם לוי במילונו הגדול⁴³ מפרש ביטוי זה פירוש מסורבל שאינו מתקבל על הדעת, אבל גם הוא רואה בו ביטוי שנתאבנה צורתו. יותר קרוב לראות גם כאן את כ"ף־האימות. "כלך" מופיע בצירופים שונים. יומא ג"ה ע"א וכן מנחות ג"א ע"א: "או כלך לדרך זו". יבמות מ"ד ע"א: "אומרים לו [ליבם], מה לך אצל ילדה, מה לך אצל זקנה, כלך אצל שכמותך" וכו'. לעומתו נמצא בירושלמי⁴⁴: "או לכה לך לדרך זו" — בלי כ"ף, בסגנון הפסוק⁴⁵ "לך לך". בבא מציעא דף כ"ב ע"א: "ומניין הוא יודע אם חושש [בעל הבית] משום גזל אם לאו? הרי שבא בעל הבית ומצאו ואמר לו: כלך אצל יפות, אם נמצאו יפות מהן תרומתו תרומה" וכו'. במקום המקביל בירושלמי⁴⁶ "הרי שבא בעל הבית ומצאו עומד בתוך שלו, אמר לו לקוט לך מן היפים האילו, אם היו יפים אינו חושש מפני גזל" וכו'. בערובין⁴⁷ מצטטת הגמרא בקיצור: "נעשה כאומר כלך אצל יפות" כעין ביטוי קבוע ורגיל. בבא קמא⁴⁸: "שאל רבי חנינא בן עגיל את רבי חיי בר אבא... שאיני יודע אם נאמר בהן טוב אם לאו, [אלא] כלך אצל רבי תנחום בר חנילאי שהיה רגיל אצל רבי יהושע בן לוי שהיה בקיא באגדה" וכו'. מובאה זאת, שהיא שוללת את פירושו של לוי, אינה נמצאת במילונו. פסחים דף ס"א ע"ב נמצא (פעמיים) בתוך הדיון "או כלך לדרך זו".

כן אנו מוצאים בירושלמי את כ"ף האימות כגון פסחים⁴⁹: "הרי זה חייב מפני שהוא כמיישב בידו והכא מפני שהוא כמיישב בידו"; ובערובין⁵⁰: "מכה שנתרפאת נותנין עליה רטייה שאינו אלא כמשמרה, רבי בון בשם

רבנן דתמן נותנין רטייה על גבי מכה בשבת שאינו אלא כמשמרה". יתכן שגם אלו ביטויים קבועים.

מועד קטן דף כ"א ע"ב: מצאו רופא ואומר לו כלך אצלי. בבא בתרא דף קמ"ד ע"ב: "אמר ליה כלך מלשון הרע הזה". שבת דף קמ"ה ע"ב: "אמר ליה כלך למדבר עזה ואראך שמנים מהם".

בשלושה מקומות בגמרא שלנו גוער רבי אלעזר בן עזריה ברבי עקיבא. "אמר לו רבי אלעזר בן עזריה [עקיבא], מה לך אצל אגדה, כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות"⁵¹. פירושו לך עם דברייך אל המסכתות בהן אתה ידוע כמומחה, ואל תכנס לעניני אגדה הרחוקים ממך. "אמר לו רבי אלעזר בן עזריה, עקיבא, מה לך אצל אגדה כלך אצל נגעים ואהלות"⁵². במקום השלישי, הנוסח בדפוסים שלנו הוא: "אמר לו רבי אלעזר בן עזריה, עקיבא מה לך אצל אגדה, כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות"⁵³, והוא כנראה היסוד לפירושו של לוי. אבל בכתב יד מינכן חסירה כאן המילה "ולך", כמו שבחגיגה חסירה המלה "מדברותיך". מתקבל הרושם, שנוסח שלושה המ-קומות הותאם על ידי המעתיקים. משמעות פניתו של רבי אלעזר בן עזריה לרבי עקיבא לפי נוסח מינכן הרבה יותר חלק. חגיגה: מה לך אצל אגדה, לך למקצוע שלך שבו אתה שולט, וכן בסנהדרין. ביתר חריפות הוא מתבטא שם דף ס"ז: מה לך עם אגדה, תפסיק לדבר עליה, אלא תוציא את ידיעותיך המרובות אצל נגעים ואהלות.

יתכן שצריך לצרף לרשימתנו גם ביטוי מתוך ההגדה של פסח, ששפתה שפת המשנה במסורת קדומה. בפתחת ליל הסדר אנו מכריזים: "הא לחמא עניא", וקיים מזה גם הנוסח: "כהא לחמא עניא". מותר להניח שגם כאן לפנינו כ"ף האימות, כזה בדיוק היה לחם העוני, אלא מעתיקים ומדפיסים שלא הבינו כ"ף זו מחקו אותה כחורגת, כפי שנהגו גם באותיות "חורגות" אחרות כגון בשי"ן כשהיא מילאה מקומה של ו"ו.

כבר שיערנו שמותר להניח, שבנוסח המקורי של המשנה היתה כ"ף-האימות נפוצה יותר מבחור הטכסט שלפנינו, אלא שהיא נפלה כחריג קרבן למגיהים ולמדפיסים. סיוע לדעתנו אנו מוצאים בעובדה, שבתוספתא, שלמדוה פחות ושהיא סבלה על כן פחות מתיקונים והטכסט נשמר בצורה המקורית, היא שרדה יותר. נוסף ממנה לדוגמאות שהבאנו קודם, בבא מציעא ז' מפני

שהיא בנושא שכר, ביטוי המקביל לביטוי בבבא קמא שהבאנו למעלה, וכן דמאי ה' מפני שהוא כמשביח מקחו. כן בכתב יד מינכן נוסח המשנה שביעית פרק ח' מ"א הוא "ואם כמתחשב הוא", שלא מצאתי בין כל הנוסחאות שלנו.

- 1 חולין דף קל"ז ע"ב. 2 דמאי פרק ד' מ"ו.
- 3 ירושלמי דמאי פרק ד' ה"ה. 4 שבת פרק י"ב מ"א.
- 5 שבת דף ק"ג ע"א. 6 תוספתא שבת י"א. 7 שבת דף ק"ב ע"ב.
- 8 בירושלמי שבת פרק י"ב ה"א הנוסח מתקן מלאכה בלי כ"ף; שם בסוף הלכה א' (פעמיים) כמיישב בידו. בסוף הלכה ג' מצוטט: מפני שהוא מיישב בידו בלי כ"ף. נוסח קרבן עדה גם כאן עם כ"ף.
- 9 בבא מציעא פרק ד' מ"ב. 10 כ"י האמבורג: מפני גינוב העין.
- 11 בבא מציעא דף ס' ע"ב ד"ה בעתיקי. 12 מכות פרק ב' מ"ג.
- 13 סנהדרין דף ח' ע"ב. 14 כתובות פרק י"ב מ"ב.
- 15 סנהדרין דף ק"א ע"ב. 16 ירושלמי כתובות פרק י"ב ה"א.
- 17 דפוס נאפולי רנ"ב. 18 עירובין פרק ט' מ"ב.
- 19 עירובין דף צ"ד ע"א. 20 עבודה זרה פרק ב' מ"ג.
- 21 ירושלמי עבודה זרה פרק ב' ה"ג; כ"י"ק, כ"י"פ, דפוס נאפולי, דפוס ליידין.
- 22 מכשירין פרק ה' מ"א. 23 בראשית י"ט י"ד. 24 ידים פרק ד' מ"ג.
- 25 אבות פרק ד' מ"א. 26 ע' 526. 27 שבועות פרק ו' מ"א.
- 28 שבועות דף מ"ב ע"ב. 29 בבא מציעא פרק ג' מ"ו.
- 30 כ"י"ק, כ"י"פ, כ"י"מ. 31 שמות כ"ג ד'. 32 בבא מציעא פרק ו' מ"ז.
- 33 בבא מציעא דף ד' ע"ב; בבא בתרא דף צ"ג ע"ב.
- 34 שם דף קכ"ח ע"ב. 35 בבא קמא דף צ"ט ע"ב.
- 36 שבת פרק ב' מ"ה. 37 ברכות פרק א' מ"ה.
- 38 ירושלמי ברכות פרק א' ה"ו. 39 שבת פרק י' מ"ג.
- 40 כ"י"ק, כ"י"פ; כ"י"מ: כאחר ידו, כשתיקנו את הכ"ף ללמ"ד. והשווה מלאכת שלמה ששתי הגרסות היו לפניו.
- 41 סנהדרין פרק ו' מ"ד. 42 שם מ"ו.
- 43 אוצר לשון התלמודים והמדרשים מאת יעקב לוי, ברלין—ווינא, בנימן הרץ התרפ"ד.
- 44 ירושלמי יומא פרק ה' ה"ד. 45 בראשית י"ב א'.
- 46 ירושלמי תרומות פרק א' ה"א. 47 עירובין דף ע"א ע"א.
- 48 בבא קמא דף נ"ה ע"א. 49 ירושלמי פסחים פרק ו' ה"א.
- 50 ירושלמי עירובין פרק י' ה"א. 51 חגיגה דף י"ד ע"ב.
- 52 סנהדרין דף ל"ח ע"ב. 53 שם דף ס"ז ע"ב.